سنڌي ٻوليءَ جو بڻ بنياد

تعارف

سرزمين سنڌ جي قدامت جهن وقت عالمگير حيثيت اختيار ڪري ورتي آهي. قديم دؤر ۾ جڏهن علم ۽ تهذيب جي نقطه نگاهه کان سڄي دنيا تي اونداهي جا ڪڪر ڇانيل هئا، ان وقت ۾ سهڻي سنڌ تهذيب ۽ تمدن جي سرچشمي سان مهڪي رهي هئي. جهن مالڪي ۽ ڪلنڊ کان پوءِ ورتيڪ هئي ديس جا رهاڪو تمام فنن ۾ ماهر، پيار، با اخلاق، سچا، سادا پر سمجهدار ۽ شهرت جي شعور کان آگاهه هئا.

مختلف نظريا

ٿيندي سنڌ ماٿري جي تاريخ پنج هزار سال پراڻي آهي، جنهن جا آثار موهن جي دڙي مان ملن ٿا. پر ان تي گهڻو بحث ٿيندو رهيو آهي ته ان دؤر جي ماڻهن جي ٻولي ڪهڙي هئي؟ ڇا هو سنڌي ڳالهائيندا هئا يا ٻي ٻولي؟ اگر انهن جي مٺڙي ٻولي سنڌي ٿي هئي ته پوءِ پڪ ان دؤر ۽ هاڻوڪي دؤر جي سنڌي ۾ ڪيترو فرق آهي؟ ان مسئلي کي حل ڪرڻ ۽ سنڌي ٻوليءَ جي بڻ بنياد معلوم ڪرڻ لاءِ گهڻن عالمن ۽ محققن تحقيق ۽ کوجنا ڪئي آهي. پنهنجا پنهنجا رايا ۽ نظريا پيش ڪيا آهن. سنڌ ۽ هند جي

Scanned with CamScanner

ڪيترن ئي محققن ۽ عالمن پنهنجي وس آهر کوجنا ته ضرور ڪئي آهي پر ڪٿي ڪٿي پنهنجي پنهنجي نظريي (اتفاق) جي عقيدي جي زير اثر اچي زبان جي قدامت بنياد جو نتيجو اخذ ڪيو اٿن. ڪن ته سنڌي سنسڪرت مان نڪتي آهي جي خيال ۾ سنڌي زبان جي پيداوار ڪي وري ان کي سامي زبانن جي سنڌي سمجهن. ڪن جي تحقيق مطابق سنڌي زبان آهي جنهن جو ته هڪ الڳ ۽ بنيادي زبان آهي سنسڪرت ڪن جي نظريي مطابق وري سنسڪرت خود سنڌي مان جاول آهي. مطلب ته جيترا نظريا تحقيقون کوجنائون، اوترائي نتيجا ۽ نظريا. هاڻ اچو ته انهن نظرين ۽ دليلن جو مطالعو ڪيون جيڪي سنڌي زبان جي بنياد جي باري ۾ آهن.

سنسڪرت سنڌي جو بنياد

ڊاڪٽر هوتچند مولچند گربخشاڻي همت مل نارومل وساڻي ۽ ڀيرومل مهرچند آڏواڻي جي مطابق سنڌي جو اصل بنياد سنسڪرت آهي. جان بيمس ۽ ڪئپٽن اسٽيڪ پڻ ان راءِ سان متفق آهن. آڏواڻي ڀيرومل پنهنجي ڪتاب "سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ" ۾ سنڌي ٻوليءَ جي بنياد جي باري ۾ بحث ڪيو آهي. سندس تحقيق مطابق پراڪرتن جي هڪ ٻولي سنڌي جو بنياد سنسڪرت مان آهي. جيڪا ته ويدڪ ايراني ۽ ٻين قديم ٻولين مان هڪ آهي. سنسڪرت مان اول پالي ۽ ڪيتريون زبانون پيدا ٿيون.

جيڪي هندستان
جي جدا جدا ڀاڱن
۾ ڳالهايون وينديون هيون. ڪٿهن نها
اهي بگڙي اپڀرنش ٿيون ۽ قديم هـ
پراڪرتيون هندي، گجراتي ٻوليون
ٿيون. سنڌ ۾ ان وقت جيڪا شو
پراڪرت ٻولي هئي ان مان وڌيڪ
هئي تهتيڪري وراچڊ اپڀرنش ٻاڳ
بگڙيل پراڪرت سنڌ جي ۾ آئي ۽
ٿي ڦري سنڌي لئي جنهن شايد
جي صاحبي ۾ رنگ پيدا ٿي موجو
پوش پاتر. هنن مل نارومل سن
نج سنسڪرتي ٻولي ڪوٺينديون ان
لفظن کي اصل پراڪرت جي گهڙ
چاٽا پيو آهي. ان مان اهو ظاهر ٿ
سنڌي ٻولي، هندي، گجراتي ح
سنسڪرت جي ڄاڻي آهي - جيڪ
ٻيهتڪي پيرن يعني هندي ڳالهه
هو عمر آهي جيڪا هاڻوڪي موز
هڪ هزار سال اڳ ۾ وجود ۾

سنڌي ساميءَ زبان جي پيدا

سنڌ ۾ ڊاڪٽر گربخشاڻي
مهراڻ جنهڪ منظور ٿي جيڪو هـ
وقت ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ
تعلق "سنڌي ٻولي جي مختصر
۾ هڪ نئون رايو ڏنو ته سنڌي
بنيادي طور سنڌو سنڌون سنسڪرت
نڪتل ناهي. بلڪه سنسڪرت کان
وارهي دور ۾ جي سنڌو ماٺري جي

Scanned with CamScanner

ٻولي آهي. جنهن ۾ سامي مهنتا
(يعني سرياني، عبراني، حبشي ۽ عربي
زبانن جا ڪئي جزا ملن ٿا. ڊاڪٽر [illegible]
جي کوجنا ۽ تحقيق مطابق جنهن کي [illegible]
پنهنجي ڪتاب "سنڌي ٻولي ۽ ادب جي
مختصر تاريخ" ۾ بيان ڪيو آهي. سنڌي
زبان جون پاڙون مُن جي دڙي واري
تهذيب ۾ لڪل آهن. مُن جي دڙي جي
آثار قديمه مان جي اڪتشافات مان قطعي
ثبوت ملي ٿو ته سنڌ جو هي قديم
تمدن، مغربي دريائي تمدن (يعني ايجلا
۽ فرات درياهن جي سُميري ۽ بابلي
تمدن) جو ساٿاري آهي. پر هي غير
آريائي تمدن آهي، ان ڪري اهو چئي
سگهجي ٿو ته قديم سنڌي تمدن جي
ٻولي به ڪا غير آريائي ٻولي هئي. مليل
سوان مان اها پروڙ پوي ٿي ته قديم
سنڌ جي ٻولي ڪا سامي زبان جي
نسل مان هئي جنهن تي راوڙي يعني
پروهي يا پوءِ آريائي ٻولين جو اثر پيو
بعد ۾ وري اتي ايراني، دارڙي ۽ پالي
پراڪرت جي ۽ ويدي سنسڪرت جو اثر
پيو. انهي ٻولي جا مسخ شده نشان
موهن جي دڙي مان لڌل مهرن تي
موجود آهن. ڪن لکندڙن جي خيال
مطابق "مُڙ"، "ڪنجهڙ" ۽ "ڦنجهه" بابلي
زبان جا لفظ آهن جيڪي سنڌي ۾
اوائلي دور ۾ داخل ٿيا. ڊاڪٽر صاحب ۾ هن
سنڌي زبان جي هن لفظ "ادا" (ڀاءُ) جو

Scanned with CamScanner

نه ڪري سگهيو آهي جيڪو "سميري تمدن" جي
زبان ۾ ٻئي جي معني رکي ٿي ته پاڻ
وٽ ڪو به دليل نه ڏيندي بيان ڪن ٿا ته اهو
لفظ هن وقت به سنڌي ۾ موجود آهي.
جيڪو ان لاءِ (سنڌي لاءِ) ايترو قديم
ثابت ٿئي ٿو ان جو تعلق سميري
تمدن سان جوڙي ٿو. ڊاڪٽر بلوچ
صاحب جي خيال ۾ لسانيت جي يورپي
ماهرن ابتدائي ۽ اڄوڪي ترتيب سبب ان
ڪري اثر هيٺ اچي ٿو ته هندستان جون سڀ
ٻوليون سنسڪرت مان نڪتل آهن. سنڌي
۾ سنسڪرت جو عڪس ڏسي ان لاءِ
سنسڪرت مان جاول قرار ڏنو ويو. ڪجهه هندو
صاحبن سنڌي جي سنسڪرت نسل واري
نظريي جي پرچار ڪئي آهي، جن جيا
ڳالهين جي حيثيت صرف تبليغي جهڙي
سمجهي ٿي وڃي نه ڪي علمي ۽ تحقيقي.
ان ڪري ڊاڪٽر صاحب جن هن سنڌي
جي سنسڪرتي بنياد لاءِ رد ڪري ان
لاءِ (سنڌي لاءِ) موهن جي دڙي جي
ٻولي قرار ڏيندي ثابت ڪيو ته سامي
هئي ٻولي هئي، جنهن جي دراوڙي
سلسلي سان نسبت ملي ٿي، جنهن تي
مختلف ٻولين جو اثر پيو جن مان
سنسڪرت به هڪ هئي. مطلب ته سنڌ جو
خمير سنڌ جي سرزمين ۾ تيار ٿيو،
ان جو بڻ بنياد پنهنجو موروثي سرمايو آهي،
جنهن جي تاريخ سنسڪرت کان الڳ پهرين
پراڪرت تائين پهچي ٿي.

Scanned with CamScanner

سنڌي ٻوليءَ جون مختياريءَ

بنيادي ٻولي

ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌيءَ "سنڌي ادب جي مختصر تاريخ" ۾ مفصل ڪتاب "سنڌي ادب" ۾ پاڻ ۾ تعلق قديم سنڌ قديم عراق جو پاڻ ۾ ظاهر ڪيو آهي. پر ڊاڪٽر بلوچ جي خودمختيار برعڪس هن سنڌي کي هڪ تاريخ جي بنيادي زبان قرار ڏنو آهي. ۽ عراق تي مثالن سان ثابت ڪيو اٿن ته عراق "سوس" ۾ پاڻ سنڌ ماڻهن جو اثر هو. پاڻ "سوس شهر" جيڪو عراق جو قديم شهر آهي. ان جو تعلق سنڌ جي ڪيٽي "سوسي" سان ٻڌائين ٿا ۽ وڌيڪ ٻڌائن ٿا ته سنڌ جي سومرو قوم جڏهن عراق ۾ آيا تي ته اتي سندن نالو قوم "سميري" ٿيو. پاڻ حوالو ڏئي بيان ڪن ٿا ته اهل سنڌي موئن جي دڙي ۾ رهاڻي ۾ سو ديوتا جي پوڄا ڪندا هئا جنهن لئي اُن جيو ويندو هو. اهو لفظ هن وقت به سنڌي زبان ۾ موجود آهي. سنڌ جي ماڻهن لڏ پلاڻ ڪري بابل ۾ رهائش اختيار ڪئي ۽ پنهنجي ڪالوني قائم ڪئي ڪيائون جنهن جو نالو "عدن" "عتن" هو جيڪو سنڌي زبان ۾ لفظ "آتڻ" جو جي بگڙيل صورت هو. ڊاڪٽر صاحب جي تحقيق مطابق سميري زبان جي لفظن جو تعلق سنڌي زبان سان پڻ آهي. جهڙوڪ لفظ "آبا" "بيءَ" اما ما

ٻولين ۾ آيا ماڻهو، جيئن لکي وغيره
وغيره مطلب ته ٻين ٻولين جي سنڌي زبان تي
نسبتاً ضرور ٿئي ٿو ۽ جيترو ته ٻين
زبانن جو وقت سان گڏ اثر ٿيندو آهي
سنڌي زبان هر وقت تائين قائم آهي
اها زبان بنيادي طور تي سنڌ جي زبان
آهي، جنهن تي ٻين زبانن جو اثر ٿيو
آهي پر ائين چوڻ ته سنسڪرت جي
ڄائي يا سامي صفتا زبان آهي ته غلط
آهي، جديد تحقيق اها آهي ته سنڌي
زبان پنهنجي طور تي هڪ مستقل ۽ خود
مختيار "سنڌو پراڪرت" زبان آهي جا
سنڌ جي قديم دور کان ڳالهائي ويندي
وئي. جيئن آرين جي اچڻ کان پوءِ
سنڌي زبان تي آريائي اثر آيو، اهڙي
طرح عربن جي آمد کان پوءِ سنڌي زبان
تي عربي ۽ فارسي جو گهڻو اثر ٿيو
نه صرف لفظن جو ذخيرو وڌيو پر سنڌي
کي پهريون دفعو سنڌي عربي رسم الخط
۾ لکيو ويو

سنڌي زبان سنسڪرت جي ماءُ

سراج الحق هڪ وڏو محقق ۽
عالم جنهن سنڌي ٻوليءَ جون پاڙون معلوم
ڪرڻ ۾ ~~ڪان~~ وڏو جي طرف ڌيان ڏنو ۽
لکيو، جو پنهنجي ڪتاب "سنڌي ٻولي"
۾ لکيو ته سنڌي ٻولي سنسڪرت مان نڪتل
نه آهي پر هڪ خالص سنڌي ٻولي
آهي، يعني سنسڪرت سنڌي جي ڄائي

Scanned with CamScanner

"سميرالوجي"
ڪتاب ۾ "جو وجو ال...
آهي. سراج الحق آمريڪي ماهر پيئر نظرن
جيا وڏي ماهر ڪن ٿا. ڊاڪٽر سميري سارا
ڏين ٿا ۽ بيان "ملڪ جي" "دلمون" ملڪ جوڙ دا اهڙا
جا انسان جهڙي ديوتا ملڪ آهي
ڪئي اهڙا ۽ ان لي ديوتا ملڪ
واري ڏٺري ٿيهر مهرون
اهو موئن جي اتڪل ٿيهر مهرون
پيو ته تهذيب جون آهن. انهن ڏاڪٽر سمير
سميري ڪوتاين مان ملبون جا ماڻهو وڏي
مان اهو ظاهر ٿئي ٿو ته هنن جي سياڌي ۽ خود
مهذب هئا. جن جي زبان ملهڪن ٿيا
متاثر هئي. اها زبان ٿي پن سنڌي زبان
اثر انداز ٿي. سراج الحق
ڪي سامي صفتي قرار ڏين جي خلاف
آهن ۽ دليل ڏين ٿا ته سامي صفت ٻولين
جي هڪ خصوصيت اها آهي ته ان جا
اڪثر ڌاتو ٽه اکرا (Tri literalism) آهن ۽
ان ڪري سنڌي کي به صورت ۾
سامي صفت مڃن ٿا آهي. ٻه حقيقت
سنڌي جا سنسڪرت وانگر اڪثر ڌاتو ٻه
اکرا (Diliteralism) آهن. پر جيئن ته سنڌو
ماٿري جي قديم زبان جي تاريخ پنج
هزار سال پراڻي آهي اهو به ظاهر
ٿي چڪو آهي ته هتي جا ماڻهو حد
درجي جا مهذب ۽ ترقي يافته هئا جن
ٻين ملڪن لاءِ پڻ آيان ڪيو هو.
عراق ۽ هند جي سرزمين تي آيا ٿيا. قديم
هند جي ماڻهن سان ميل جول ڪان پوءِ جي
ٿيا ڏور ۾ سنسڪرت زبان جي تاريخ مل
آهي ان ڪري ضروري سنسڪرت سنڌي

جي ڄاڻي آهي.

سنڌي ۽ ٻين قديم ٻولين جو هڪ ئي بنياد

ڊاڪٽر غلام علي الانا پڻ سنڌي زبان سان پنهنجي محبت جو اظهار سندس بڻ ۽ بنياد جي تحقيق ڪري پنهنجي تحقيق کي ڪتاب "سنڌي ٻوليءَ جو بڻ بنياد" ۾ محفوظ ڪيو اٿن. ڊاڪٽر صاحب جو نظريو پڻ ڪجهه هن ريت آهي ته پاڻ سنڌي کي هڪ بنيادي زبان قرار ڏيندو اٿن. سندن تحقيق موجب سنڌي زبان ٻولي سنسڪرت مان هرگز ڦٽي نڪتل نه آهي پر هڪ خود مختيار سنڌو پراڪرت آهي، جيڪا سنڌو ماٿريءَ جي هيٺين حصي ۾ ڳالهائي ويندي هئي. سنڌي سنسڪرت، واڃڙ (ڪنڌا جي ماءُ) پيشاچي (داردي ٻولين جي ماءُ) سڀئي هڪ ئي بڻ بنياد مان ڦٽي نڪتل آهن.

سنڌي ٻوليءَ جي بڻ بنياد ۽ تاريخ جو جائزو

سنڌي ٻوليءَ جي بڻ بنياد ۽ تاريخ جي باري ۾ مختلف نظرين ۽ خيالن جي مطالعي ڪانپوءِ اسان ان نتيجي تي ~~پهتا~~ پهتا آهيون ته سنڌي زبان هڪ بنيادي ۽ خود مختيار زبان

آهي جيڪا قديم سنڌو ماترايا ۾ ڄاڻا
آهي جيڪا قديم دمٽيا ڪنڊرن مان
۽ سمجهي ويندي آهي. ان زبان
آثار موهن جي دڙي مان آهي سنڌي ڪلن
مليا آهن. اهو منروڪي هاڻي گذرڻ سان
جي شڪل ۽ صورت ۾ وقت جي رائج
ڪافي مختلف ٿي. مختلف حڪومتن ۽ فارسي
۽ سنڌ تي مختلف ٻولي جهڙوڪ
سان حاڪمن جي ٻولي جو اثر پيو جنهن کي
عربي ۽ ٻين ٻولين جا هاڻي به موجود آهن
لفظن جي صورت ۾ اهڙا آهن ته سنڌي ٻولي
ورتل واري ٻاجهه ٻ، ڄ، ڃ، ڳ
ڪي خاص پنهنجا اکر پنهنجا آهن
۽ ٻيا به آهن، جي نه سنسڪرت نه ورڪي
عربي ۾ آهن. سنڌي جي اصليت جي
اهڙي خاص خوبي آهي ته اڄ ڏينهن تائين
اکرن سان ٺهيل لفظ جهڙوڪ ٺڪ، ڇ
چيپ، ڏاڏا ۽ ڳاڙها وغيره جو اچار صرف
۽ صرف سنڌي ئي ڪري سگهندو ۽ نه
ڪي ڪو غير سنڌي. ان مان ظاهر ٿئي
ٿو ته سنڌي هڪ قديم ٻولي آهي. اصلوڪي
۽ خود مختيار ٻولي آهي. ٻيو ته سنڌي
جو واحد ۽ جمع ڪرڻ جو طريقو جهڙوڪ
لت مان لتون ۽ پيسي مان پيسا، عربي
۽ سنسڪرت ۾ نه آهي. جڏهن ته عربي
۽ سنسڪرت ۾ هڪ ٻئي الڳ لفظ
جدا جدا ڏنا ويندا آهن ۽ مختلف لفظ آهن
جهڙوڪ عربي ۾ ڪتاب (واحد)
ڪتابان (تثنيه) (تثنيه)
۽ سنسڪرت ۾ ڪتب (جمع)
۽ سنسڪرت ۾ متر (هڪ دوستا)

متري (ٻه دوست) ۽ متراڻ (گهڻا دوست).

گرامر جي انهن اصولن مان اهو ظاهر ٿئي ٿو ته سنڌي زبان عربي ۽ سنسڪرت کان جدا هڪ نرالي حيثيت جي مالڪ ٻولي آهي. جيئن

جيئن ته سنڌي ٻوليءَ جي بڻ بنياد جي حوالي مان سڄي بحث مان اسين ان نتيجي تي پهچي پيا سگهون ته "سنڌي زبان عربي ۽ سنسڪرت ٻولين کان جدا هڪ منفرد نرالي حيثيت رکندڙ ٻولي آهي.

Scanned with CamScanner